

Tálim-tárbiya teoriiyası hám metodikası

USTAZ-SHÁKIRT DÁSTÚRLERI

P.S.Abdimuratov – *pedagogika ilimleriniń kandidatı*

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch soʻzlar: axloq, estetika, milliy qadriyat, tarbiya, shaxs, faoliyat, oʻz-oʻzini anglash, qimmatli yoʻnalish, malaka, pedagogika, texnologiya, psixologiya.

Ключевые слова: мораль, эстетика, национальная ценность, образование, человек, деятельность, самосознание, ценностная направленность, компетентность, педагогика, технология, психология.

Key words: morality, esthetics, national value, education, a person, activity, self-conscious, valuable orientation, competence, pedagogy, technology, psychology.

Adam ómiri bir mánzilde turmaytuǵın, hámıyshe alǵa qarap júretuǵın jolǵa megzeydi. Bul joldıń tegisligi, pás-bálentligi, qáwpi-biyqáterligi kóp bolıp, biz ósimizdi tawdan asıp baratırǵan adamlarǵa megzetemiz. Taw jolı adamnan mártlikti, kúsh-ǵayratı, ásirese, sergeklikti talap etetuǵını haqıyqatlıq. Mine, usınday sharayatta ustaz jas áwladlarǵa tálim-tárbiya beriwdiń, hár qanday qıynshılıqlarǵa shıdamlı, ruwxı kúshli, xalıqtıń, millettıń milliy miyrasların dawam ettiriwshiler etip tárbiyalawdıń san mıń usılların qollanıp kelmekte.

Ustaz sózine baha beretuǵın bolsaq onıń mazmunı júdá bay: Ustaz-ilim-bilim tarawında biytákirar alım, pedagog, jetik qánige, óz baǵdarı boyınsha barlıq jańalıqlardan xabardar, ómirde óz ornın tapqan, abıroyǵa, ataqqa, óz mektebine iye, aqlı kámil, órnek bolatuǵın, bay tájiriye iyesi, keleshekti ilimiy boljap biletuǵın, hámme jaǵınan tán alınǵan másłahátgoy insan [2].

Dunyada qanday kásip bolmasın, bárinıń ustazı boladı. Meyli ol, húkimet basshısı ma, ullı danışpan ba, jazıwshı yaqı qolı gúl qurılıshı ma hámmesiniń ustazı, keleshek jolın jaqtırıp turatuǵın jol basshısı boladı. Sonlıqtan, ustaz, muǵallimniń aytqan násiyatları menen bergin bilimlerin jazba ráwishte úyrenip, oqıp, tákirarlap júriwden sharshamaw kerek. Bunıń ushın «esitilgen nárese umıtladı, ayılǵan nárese taraladı, al, jazılǵan nárseniń tákirarlanıp turatuǵının, onıń bir ómir mórleńip qalatuǵının» qaǵıyda etip alıwımız kerek.

Búgingi kúnde milliy ónermentshilik, ustaz-shákirt dástúrleriniń hawij alıp rawajlanıw payıtında, xalıq dástúrleri tiykarında jaslarǵa tálim-tárbiya beriw, milliy qádiriyatlarımızdı dawam ettiriw dáwir nápesi menen qosılıp, zamanagoy texnologiyaniń ajıralmas bólegine aylanbaqta. Elimizde áyyemnen hár bir óner qádirli esaplanıp, onı húrmet etip kelingin. Tigiwshilik, kesteshilik, toqmashılıq, temir ustası, aǵash ustası sıyaqlı ónerlerdiń ózine tán turmıslıq ornı júdá úlken. Áyyemde óner menen tábiyiy bilimler mekteplerde úyrenilmey, jeke shákirt túrinde alıp barılǵan. Máselen, ata-ana ónerin iyelew, usta qolında jeke shákirt bolıw xalıqtıń úlken dıqqat itibarında bolǵan [4].

Ata-babalarımız ustaz-shákirt ushın ózine tán ádep-ikram, tártip-qaǵıydalar, úrp-ádetler, ırım-duwalar etip, bularǵa júdá úlken itibar menen qaraǵan. Ustazdıń, shákirttiń aldında ózine jarasa wazıypaları, minnetleri bolıp, ásirese, xalıq ónermentshiligi tarawında ustazlardıń jeke pazıyetleri menen kásiplik biliminiń ólshemleri bolǵan. Usı arqalı ustazǵa ılayıqlı yaqı unamsız baha berilgen. Sonlıqtan, ata-ana óz perzentin shákirtlikke bergende ustanıń usı sıpatlarına úlken itibar berip, hár tárepleme biliwge háreket etken. Xalıq naqıl-maqallarında da: «Ustaz kórgen», «Usta kórgen-ustamlı boladı» [2] dep shákirtti bahalaǵan.

Lekin, búgingi kúni bizlerdi táshwishlendiretuǵın nárese, haqıyqıy ustaz-shákirt dástúrlerin ulıwma umıtıp qoyǵandaymız. Milliy úrp-ádet, dástúrler qayta tiklenip, tolısıp atırǵan házirgi waqıtta, erkin hám abat Watanımız keleshegi, tagdiri iyeleri bolǵan jaslardıń sanasına ustaz-shákirt dástúrlerin taza, sap halında qollanıwdı kúsheytiw eń áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp turmaqta.

Ustazdıń jeke pazıyetleri menen kásiplik sıpatları xalıqtıń názerinen shette qalmaydı. Sebebi, adam balası hámme waqıt adamlardı sınap, bahalap oǵan óz múnásibetin bildiredi. Sonlıqtan, ustaz ózine ılayıq sıpatlar, pazıyetler, ózgeshelikleri menen basqalardıń, ásirese, shákirtiniń ıqlasına, qızıǵıwshılıǵına sebepker boladı. Ustaz saxıy, ádepli, mehriban, ashıq júzli, shiyrin sózli, sabırılı, talapshań, qanaatshıl, tuwrı sózli, pák, aqlılı pazıyetleri menen shákirtlerine úlgi bolıwı parız delinedi.

Ustazdıń shákirtleri aldında úlgi bolıwı ushın danışpan Rizouddin Ibn Faxriddin ustazlarǵa óz násiyatın aytadı: «Shákirtlerińizdiń hár bir háreketlerine qarap turıń, olarǵa jaqsı sóylesiwdi úyretiń, ústi-bası, kiyim-kensheklerin taza uslawdı názerińizden shetletpeń. Jaman minez-qulqlı shákirtińiz bolsa, onı basqalarǵa úlgi bolǵanday dárejede tárbiyalań, paydalı jumıs, kerekli ádep-ikram qaǵıydalarınan biyxabar bolmasın, nátiyjede bala óz háreketi menen kóbirek dunya-mal tabıwdı meńgerse, sonıń menen birge, rejeli is etiw, únemlew, tuwrılıq, tártip-intizam sıyaqlı pazıyetlerdi de meńgerip aladı» [1].

Ustazdın ádep-ikramlıq mádeniyatı, bul, ónerdi baylıq arttırıw maqsetinde emes, al jámiyet rawajlanıwı ushın qosqan úlesim dep biliwi; ónerdi miynetsiz paydadan awlaq saqlaw; ustaz-shákirt dástúrlerine sadıq bolıw; pirleriniń razılıǵın hám pátiyasın alıw; miynette jalqaw bolmaw; miynetkesh hám hadal miynet etiw; tártip-intizamlı bolıw; sátsizliklerge ruwxın túsirmew; isbilermen bolıw; tuwrı sózli hám pák bolıw; bir isti bolmay turıp, ekinshisine kirisip ketpew.

Ustaz-shákirt qarım-qatnaslarında unamsız kórinislerden awlaq bolıwı ushın tómendegilerge ámel etiwleri lazım dep esaplangan: miynetsiz jollar menen baylıq arttırǵanlar menen sáwbetles bolmawı; ózi menen kásipler bolǵanlardı kóre almawshılıq, ishi tarlıq etpew, ádalatlı, haq niyetli bolıwı; tek baylıq arttırıwdı gózlew, jalqawlıq, erinsheklik, ısırapxorshılıq, tákabbırılıq, ótirikshilik sıyaqlı kórinislerden awlaq bolıw [3]. Mine, bular ustaz-shákirttiń tazalıǵın, sadıqlıǵın kórsetiwshi, eń joqarı úlgi mektebi bolǵan.

Ustazdın kásiplik pazıyetleri, bul óz ónerine bolǵan qızıǵıwshılıq, onı jaslarǵa shın qálbinen úyretiw, jańalıqlar menen bayıtıp barıw, usı óneri arqalı ózinen keyin sadıq shákirtler qaldırıw. Haqıyqatında, ustazdın eń jaqsı kásiplik pazıyeti onıń shákirt tayarlawı bolıp sanaladı. Eger, ustazdın shákirti bolmasa onı miywasız daraqqa uqsatıw múmkin. Sebebi, óz ónerin ustazlar áwladtan - awladqa uyretip barıu dasturǵa aylangan. Ustaz ozinen keyin bilimli, qabiletti shákirt tayarlamasa, onın ómiri, turmısı biykar, zaya ótken esaplangan. Ol qansha jetik, kushli bolmasın, jeke ozi ullı darejege erisse de, óz bilimin, ónerin shákirt tayarlap, sogan tapsırmasa, onın islerin dawam ettiretuǵın adam bolmaydı.

Burında islep shıǵarıwshı menen qarıydar ortasında qarım-qatnas ádebi, tártipleri hám ózine tán ólshemleri bolıp, olar tómendegishe kórinip turgan: Óz ara qarım-qatnas, sawda-satıqta páklik, hadallıq, ádalatlılıq, tuwrılıq, kishi peyillik, nápsini tıyıw, kámbaǵallardı qayır-saqawat qılıw, zattıń bahasın tuwrı qoyıw, wadege qılaplıq etpew, pitpeytuǵın iske wáde bermew [3].

Ata-ananın óz perzentine óner uyretip atırǵan ustaz aldındaǵı minnetleri hám qarım-qatnas mádeniyatı, bul joqarı darejede ustazdı hurmet-izzet etiw, ózine tán xarakterge iye bolıw menen tómendegi ádep-ikramlılıq túsiniqlerden ibarat bolǵan.

Ata-ananın ustazǵa múnásibeti, ustazǵa miyrbanshılıq, ustazdın perzentine bergen tártip-eskertiwlerin tuwrı túsiniw, perzentine óner úyreniwde kerekli ásbap-úskene jetkizip beriw, ustazdı renjitpew, riyzashılıǵın alıw. Usının menen ustazdın da ata-anaǵa bolǵan qarım-qatnas ólshemleri bolıp, bular: perzentine óner úyretiw ushın

moynındaǵı juwapkershilikti túsiniw hám onı orınlaw, óz wádesi ústinen shıǵıw, ata-anasına perzentinin minez-qulqı, qábileti, talantı, qızıǵıwı boyınsha tuwrı, ashıq aytıw.

Joqarı oqıw ornında studenttiń ádep-ikramlılıq oy-tuyǵısı, ruwxıy keshirmesi kóbirek óz ustazınıń keńesi, kórsetpesi, múnásibeti, xarakteri, háreketleri tásiiri menen baylanıslı bolıp, bular olardaǵı jaqsı yaqi jaman sıpatlardıń payda bolıwına da tásir jasap otıradı. Mısalı, 1-kurs studentinde ele mekteptegi kózqaras, qarım-qatnas, joqarı oqıw ornı ortalıǵına sáykes emes psixologiyanın basımılıǵı bolsa, 2-3-kurslarındaǵı baslı maqset oqıw, ózindegı bar jeke qábiletti júzege shıǵarıw; abroy arttırıp barıw; oqıw ornı, ata-ana, óz jaqınları aldında xoshemetke erisiw, minneti hám huquqın anılaw, al pitkeriwshi kursqa kelgeninde ruwxıy oy-tuyǵılardıń ústemligi, sadıq dosqa iye bolıp ómir súriwge tayarlıq, óz qanıygelikleri boyınsha alǵan ilimiy bilimlerin ámeliy jaqtan qollanıw, mine, usınday jaslıq sınavlarına duwshar bolǵan studentke tórt jıl dawamında mehirbanlıq etetuǵın, ruwxıy dúnyaqarasında ózine hámmeden jaqın ustazı [1]. Usınday tásiirsheń, ómirdiń eń áhmiyetli basqışında studenttiń ruwxıy dunyasında, kózqarasında «biziń ustaz» bolıp basqalardan ózgeshe, bir ómir mórlenip qalıwı da hár bir jigıt-qızdıń jámiyette múnásip insan bolıwına tımsal bolǵanlıǵı bolsa kerek.

Ullı babamız Ámir Temurdiń óz ustazı Sayd Barakaǵa bolǵan ibratlı múnásibeti, Alisher Nawayınıń ustazları Lutfiy menen Jámiyge bolǵan mehir-muhabbatı hámme waqıt jas áwladlardıń úlgi alarlıq umtılıwların aqlaydı.

Qıyınshılıqlardı jeńip shıǵıw, jańalıqqa umtılıw, erteńgi kúнге isenim – jaslar psixologiyasına tán qubılıs. Sebebi, ata-ana, ustaz olardıń hámme waqıt, hámme jerde súyenishi, kóz aldındaǵı birinshi tayanışı esaplanıp, usı arqalı olar joqarı oqıw ornında da ózleri tańlaǵan kásiplerine mehir qoyıp, úyrenip, bilim alıp keleshekke umtılıp jasadı. Jalnı jaslıqtıń bul basqışında jaslarǵa ilimiy, ámeliy kónlikpeler, siyasiy, mádeniy dunyaqaras, adamlar menen ádep-ikramlı qarım-qatnas psixologiyası qalıplesedi, ruwxıy dunyası bayıp baradı. Sonıń menen birge, kúndelikli ómirinde qıyınshılıq, turmıslıq qarım-qatnaslarında tosqnılıqtıń da dus keliwi tábiyiy. Jaslardıń studentlik dáwirinde kúndelik turmısına eń joqarı ádep-ikramlılıq qaǵıydaların sińdiretuǵın, jámiyet talaplarına muwapıq is alıp barılıwın támiyinleytuǵın, siyasiy-ideyalıq jaqtan shınıqtıratuǵın, huquqıy qorǵawshısı, jaqın keńesgóyi – óz Ustazı bolıp tabıladı.

Ustaz-shákirttiń eń joqarı maqset hám ideyaǵa umtılıwshı qarım-qatnas iyesi sıpatında, óz shákirtleri aldında óziniń hár qanday waqıyaǵa múnásibeti, dúnyaqarası, bilimi, ibrat alatın úlgili tárepleri menen

hár bir jigit-qızdıń me hriban, hámmeden jaqın, saqıy, ádalatlı qorgawshısı, jáne de, toqtawsız ruwxıy dúnyasına, kózqarasına tárbiyalıq tásir etip otırıwı, onıń hámmeden ayırılıp turatuǵın joqarı morallıq tárepleri bolıp esaplanadı. Bul kórinisler studentlerde talapshańlıq, óz-ózine juwapkershilik sezimlerin payda etip, ana-Watanımız mápi ushın xızmet etiw tuyǵısın kúsheytedi. Studenttiń basqa oqıtıwshılardan kóre óz ustazı menen bolǵan gúrriń, pikir alısıwları, ózindegi tártip-intizamdı kúsheytiwge, hár nársege ashıq, itibarlı múnásibette bolıwǵa, oyshań qarım-qatnas jasawǵa kóbirek iytermeleydi hám orınlanıwın támiyinleydi.

Kásip-óner iyelew, ustaz-shákirtshilik shıǵıs xalıqlarınıń áyymnen kiyatırǵan milliy qádiriyatı bolıp, bul ásirler dawamında áwladtan-áwladqa ruwxıy azıq bolıp kelgen. Joqarı ádep-ikramlılıq penen xalıqtıń oy-ármanları, arızıw-niyetlerin ózinde sáwlelendirip kelgen ruwxıy mádeniyat esaplanadı. Onıń milliy ózgeshelikleri, tálim-tarbiyalıq imkaniyatları, ustaz-shákirt dástúrleri jas áwladtın kásip-ónerge mehir-muhabbatın ósiriwde úlken áhmiyetke iye.

Erkin hám azat Watanımız perzentlerin keleshegi párawan jámiyet qurıw jolında olardıń bilim, tárbiyasın jetilistiriw, hár qanday jat illetlerden saqlaw búgingi kúnde áhmiyetli mashqalaga aylanıp, bul jolda máriypetli, ziyalı-ustazlardıń tálim-tarbiyalıq

xızmetiniń joqarı dárejede ekenligi baslı másele bolıp qalmaqta. Tárbiyashı-ustaz bolıw ushın aldın basqalardıń aqıl-oyın óstiriw, ilim-bilim bulaǵınan qandırıw, shın mánistegi puqara etip jetistiriw ushın eń aldın, tárbiyashınıń ózi usınday talaplarǵa juwap beriwi, joqarı adamgershilik pazıyletlerge iye bolıwı kerek.

Qaysı dáwirde bolmasın, pedagog, bul jańa jámiyet ótetuǵın, bilim-tarbiya, ustaz-shákirtlik dástúrlerin úlken áwladtan jańa áwladqa izbe-iz, turaqlılıq hám juwapkershilik penen jetkerip, dawam ettirip otıratuǵın hár bir jańa áwlad kelesheğiniń jol basshısı bolıp sanaladı [1]. Házirgi zamannıń eń ótkir, juwapkerli hám keń bilimlerde iye bolǵan joqarı oqıw ornı pedagog-alımları barlıq ájayıp pazıyletlerge iye bolıwı, joqarı adamgershilik kózqarastan turıp student jaslardıń har tárepleme kamal tabıwına, milletler aralıq tuwısqanlıq qarım-qatnas ruwxında tárbiyalanıwına, siyasiy hám huquqıy jaqtan hesh kimnen kem bolmawına, salamat áwlad bolıp jetilisip, el maqtanıshı bolıwına hám minnetli, hám juwapker ekenin jaqsı sezinedi. Ullı danişpan Sokrattıń: «Jaslar miywe aǵashına usaydı, qáytıp ekseń solay kógeredi, meniń aqıl-keńesimdi kewlillerine tasqa basılǵan mór sıyaqlı qabıl etedi, sonlıqtan, men olardıń tárbiyasına kóbirek kewil bólemen»-degen tereń oyılı pikirleri búgingi kúnde, jańa mániste, jańa mazmunda turmısta tastıyıqlanıp atır.

Ádebiyatlar

1. Горюнова Т.А., Королева И.Ш. Путь к профессии учителя. –Москва: «Знание» 1981.
2. Abiyrov G. Joqarı mektep sistemasında muǵallimlerde qalıplestiriw. –Nókis: «Bilim», 1991.
3. Келтеминарская школа древнего Хорезма. Материалы республиканской научно-методической конференций Ответ.ред.проф. У.Алеуов. – Нукус: КГУ. 2007.
4. Abdimuratov P.S. Tárbiya sabaqları. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2021.120-b.

REZYUME. Maqolada ingliz tili o'qituvchisining ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasining dolzarb muammosi va uning ijtimoiy rivojlanishning zamonaviy tendentsiyalariga mos keladigan darajasi va hozirgi kunda pedagogika fanining ilg'or g'oyalari ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается актуальная проблема социокультурной компетентности учителя английского языка и ее уровень, соответствующий современным тенденциям общественного развития и передовым идеям педагогической науки в настоящее время.

SUMMARY. The article deals with the actual problem of social and cultural competence of an English teacher and its level worth modern tendency of social development and forward ideas of pedagogical science in present.

МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ И ИНТЕНСИФИКАЦИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Р.А.Абдуллаева – ассистент преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Таянч сўзлар: чет тили таълими, ўқитиш технологияси, миллий йўналтирилган дарслик, услубий компетенция.

Ключевые слова: иноязычное образование, технология обучения, национально-ориентированный учебник, методическая компетентность.

Key words: foreign language education, teaching technology, national-oriented textbook, methodical competence.

В нашем государстве ведется работа по повышению научного уровня и эффективности преподавания русского языка узбекистанцам, создаются программы, учебники и методические исследования, в которых освещаются актуальные проблемы обучения русскому языку в узбекской

школе. Однако, несмотря на довольно серьезное решение многих вопросов обучение русскому языку, ряд аспектов этой проблемы до сих пор разработан недостаточно, что сказывается на результатах обучению русскому языку учащихся узбекских школ. Поэтому в числе мер,